

İmam Mâtûrîdî'nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi

Tahir Uluç

İnsan Yayınları, Birinci Baskı 2017, 192 sayfa.

Serkan ÇETİN*

İslam düşünce tarihinde âlemin ontolojik yapısı hakkında filozofların kadîm âlem tasavvuru eleştirilen konulardan birisidir. Genel kabule göre felsefecilerin âlem anlayışına dair ilk eleştiriler Gazzâlî (ö.505/1111) tarafından yapılmış ve daha sonraki dönemlerde yapılan eleştiriler Gazzâlî'nin eleştirileri üzerinden devam etmiştir. Bununla birlikte Gazzâlî kadar terminoloji ve literatüre sahip olmayıp, merkezden uzak olsa da âlemin kadîm olduğu konusunda İmam Mâtûrîdî'de felsefecileri eleştirmiştir.

Âlemin ontolojik yapısı hakkında İmam Mâtûrîdî'nin felsefecilere karşı yapmış olduğu eleştirileri ele alan Uluç, ilk bölümde âlemin kadim olması noktasında felsefecilere karşı yapılan eleştirilerin ve âlemin hâdis olduğuna dair görüşün ispatında, İmam Mâtûrîdî'nin bilgi yöntemini ele alıyor. İkinci bölümde ise epistemolojik yönetime dayanarak âlemin hâdis olduğu ve her hâdisin bir muhdise ihtiyaç duyduğuna dair İmam Mâtûrîdî'nin ortaya koymuş olduğu açıklamaları inceliyor. Üçüncü bölümde ise filozofların, âlemin kadîm oluşu hakkındaki iddiaları ve Mâtûrîdî'nin bu iddialara karşı yapmış olduğu eleştirileri ortaya koyuyor. Son bölümde ise Dehrî filozofların âlem hakkındaki düşüncelerine ve bu düşüncelere karşı Mâtûrîdî'nin tenkitlerine değiniyor.

Uluç, İmam Mâtûrîdî'nin bilgi araçlarını ve yöntemini ele aldığı birinci bölümde, Mâtûrîdî'nin bilgi yollarına dair bazı açıklamalarına ve bunlara yapılan geçerli ve geçersiz bazı eleştirilere yer vermektedir. Mâtûrîdî, bir şeye dair bilgi elde etmenin ilk aracı olarak hissi idraki sunmakta ve bu yöntemi de iyân kelimesi ile ifade etmektedir. Ona göre her his bilgisinin doğru olduğu ve bilgi elde etmeye dair tek yöntemin his olduğunu söylemek isabetli bir yargı değildir. Zira âlemin kadîm olduğunu savunan Dehrîlerin, bu iddialarını yanlış bir hissi bilgiye dayandırdıklarını söylemektedir.

Mâtûrîdî bilgi elde etmeye dair ikinci bir yol olarak haberi savunmaktadır. Mâtûrîdî'ye göre insan belli bir zaman ve mekân ile sınırlı olduğu için her

* Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, serkance-tin505@gmail.com.

Geliş T. / Received Date: 26/10/2017 Kabul T. / Accepted Date: 06/11/2017

şeyin bilgisini elde etmesi mümkün değildir. Bundan dolayı insan kendi zamanı ve mekânı dışında olanların bilgisini talep ettiğinde, bu bilgiye vâkif olana müracaat eder. Tehlikeli şeylerden uzak bir hayat sürmek isteyen insan, faydalı ve zararlı şeylerin bilgisini, bu bilgiye sahip olan kimselerden öğrenir. Mâturîdî'ye göre bu durum, haberin bilgi elde etmede bir yol olduğunun delilidir. Bununla birlikte mütevâtir dahi olsa haberin yanlış olması da mümkündür. İlk dönemden itibaren Hz. İsa'yı değil de ona benzeyen birini öldürmelerine rağmen Hz. İsa'yı öldürdüklerine dair Yahudîlerin rivayetleri, mütevâtir olsa da Mâturîdî'ye göre yanlış bir bilgidir.

Uluç, İmam Mâturîdî'ye göre bilgi elde etmenin yollarından üçüncüsü olarak akıl yürütmeyi yani nazarı takdim etmekte ve akıl yürütmenin gerekliliğine dair bazı maddeler sıralamaktadır. İmam Mâturîdî'nin bilgiyi elde etme yollarını; hissî idrak, haber ve akıl yürütme olarak sıralamasının peşinden, bu yöntemlere dair yapılan eleştirilere ve bu eleştirilere karşı Mâturîdî'nin cevaplarına değiniyor.

Kitabın ikinci bölümünde ise, Mâturîdî'nin âlemin hâdis oluşu ve her hâdisin bir muhdise ihtiyaç duyduğu tezini ele alıyor. Birinci bölümde Mâturîdî'nin bilgi yöntem ve araçlarını işlemesinin ardından, ikinci bölümde ise bu bilgi araçlarına dayalı olarak âlemin hâdis olmasına ve bir muhdisinin olduğuna dair istidlallerini ele alıyor. Mâturîdî'ye göre âlemin hâdis olduğuna dair deliller; haberi, hissî ve nazarî olarak kategorize edilmektedir.

Allah'ın, yerde ve gökte bulunan her şeyin hükümranlığının kendine ait olduğunu haber vermesi ve hiç bir beşerin kendisinin kadîm olduğunu iddia etmemesi gibi durumlar Mâturîdî'ye göre âlemin hâdis oluşunun haberî delilleridir.

Âlemin hâdis oluşunun duyu bilgisine dayalı delilleri ise var olanın zaman ve mekân ile sınırlı olması üzerine bina edilmiştir. Evrende var olan her mevcut, zamana ve mekâna ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaç duyma hali de kadîm olmaya zıtlık teşkil etmektedir. Mâturîdî'ye göre kadîm olma ile istiğnâ arasında, hâdis olma ile de ihtiyaç arasında bir gereklilik söz konusudur. Uluç, Mâturîdî'nin bu kavramlar arasındaki gerekliliğe dair açıklamalarını bir kısır döngü olarak nitelendirmektedir.¹ Âlemin hâdis oluşunun hissî bilgiyle ispatlanmasında bir diğer argümanı ise, âlemde bir birine zıtlık teşkil eden temiz-pis, çirkin-güzel varlıkların oluşudur. Kötülüğün Allah'a izafe edilmesi gibi bir sorunu dikkate almaksızın âlemde var olan iyilik veya kötülük kabilinden

¹ Tahir Uluç, *İmam Mâturîdî'nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi* (İstanbul:İnsan Yayınları, 2017), 58.

bütün fiillerin Allah dayandırılması, düalist yaklaşıma karşı bir eleştiri olarak değerlendirilmektedir.²

Âlemin hâdis oluşunu delilleri arasında üçüncü sırada nazarî argümanlar sunulmaktadır. Bu delilin temeli ise *hareket* üzerine inşa edilmiş ve bu kavram Aristo'nun ilk hareket ettiricisinden farklı şekilde yorumlanmıştır. Zira Mâtûrîdî'ye göre, Allah fiilde bulunduğu ve yarattığı için hareket halindedir. Burada dikkate çeken ise Mâtûrîdî'nin madde- form ilişkisini hissî bilgiye dayanarak farklı bir şekilde yorumlamasıdır. Aristo'ya madde, göre bir şeyin bilkuvve, form ise o şeyin bilfiil olması anlamına gelip bir birinden ayrılmaz şeyler olarak görülürken, İmam Mâtûrîdî'ye göre bir şeyin başka bir şeyde gizlenmişliğini ifade etmektedir.

Âlemin hâdis oluşu haberî, hissî ve nazarî deliller ile ispatlandıktan sonra, her hâdisin bir muhdise ihtiyaç duymasının zorunluluğu üzerinden âlemin bir muhdisin olduğu dair delillere geçilmektedir. İmam Mâtûrîdî'ye göre âlemin bir muhdisin oluşunun en temel delili hâdis oluşudur. Bununla birlikte, varlıkların kendilerine ait hal ve sıfatlarının zatî olmayışı, bu hal ve sıfatların başkası tarafından bu varlıklara verilmesi, cevher ve arazların bir birinden ayrı olmaması, zıt tabiatta olmasına rağmen birlikte var olmaları, varlıkların ihtiyaç halinde olması ve var olanların kendi içinde hikmetler barındırması İmam Mâtûrîdî'ye göre âlemin muhdisin olduğu gösteren nazarî delillerden bazılarıdır.

Genel olarak âlemin hâdis olması ve bunun zorunlu bir gereği olarak bir muhdisin oluşu İmam Mâtûrîdî'ye göre ihtiyaç ilkesi üzerinden temellenmiştir. Zira var olan her mevcut ihtiyaç halinde olup, hiç bir şeye ihtiyaç duymayan bir muhdise dayandırılmıştır. Uluç, âlemin hâdis ve bir muhdisin olduğu dair epistemolojik yönleri birinci bölümde tartışılan haberî, hissî ve nazarî delilleri ortaya koymasından sonra üçüncü bölümde filozofların tanrı ve bilgi tasavvurlarına geçmektedir.

Filozoflara göre Tanrı hakkında selbî sıfatların dışında bir yargı ve anlam ifade eden pozitif sıfatların kullanılması Tanrı'nın birliğine problem teşkil eden bir durumdur. Filozoflara göre durum böyle iken, Mâtûrîdî'ye göre Tanrı'nın fiililerinin ontolojik temeli olan sıfatları reddetmek aslında Tanrı'nın kendisini inkâr etmektir. Şöyle ki; Allah'ın varlığına dair en büyük argüman olan âlem, sıfatların inkâr edilmesi durumunda bu geçerliliğini yitirecektir. Bundan dolayı Uluç, negatif teoloji başlığı altında İmam Mâtûrîdî'nin, filozofların isim ve sıfatta ortak olmanın bir benzerliği gerektireceği iddialarına dair yapmış olduğu açıklamalarına ve eleştirilerine yer vermektedir. Bununla birlikte, filozofların bu iddialarına karşı yapmış olduğu

² Uluç, *Mâtûrîdî'nin Filozofları Eleştirisi*, 83.

açıklamalarda İmam Mâturîdî'nin hiçbir zaman tekfîr ve tahkîr tutumuna yönelmediğinden bahsedilmektedir.³

Daha sonra şahidin gaibe delaleti yönteminin gerek felsefeciler tarafından gerekse İmam Mâturîdî tarafından kendi iddialarını ispatlarken nasıl kullanıldığına geçilmektedir. Bu bölümde Mâturîdî'nin, filozofların bu yöntemi nasıl kullandıklarının farkında olduğuna da değinilmektedir. Özet olarak ifade edilecek olursa, filozofların bu yöntemi kullanış biçimleri şu şekildedir: Filozoflara göre asıl olan şahid âlem var olduğuna göre, bu aslın fer'i olan geçmişte/ezelde de var olmalıdır. Ancak İmam Mâturîdî'ye göre burada asıl ve fer'in yerleri karıştırılmıştır. Bundan dolayı şahidin gâibe delaleti, âlemin kâdemi noktasında delil olarak kullanılamaz. Âlemin varlığa geliş anı hissî idrakimizin dışında olduğu için, İmam Mâturîdî de hissî idrakimizin içinde bulunan şahid âlemden hareketle aynı yöntemi kullanarak âlemin hâdis oluşunu açıklamıştır.

Uluç, kitabın son bölümünde ise âlemin ontolojik yapısına dair filozofların açıklamalarına ve bu açıklamalara dair İmam Mâturîdî'nin eleştirilerine yer vermektedir. Filozofları, dehrî ve teist olarak kategorize etmekte ve âlemin kadîm olması noktasındaki iddialarına değinmektedir. Dehrî filozoflar, âlemin kadîm olduğuna dair delillerini temel olarak gâibin şahide istidlali yöntemine dayandırmışlardır. Şöyle ki; dehrî, âlemi hali hazırda hep var olarak gözlemlediği için ezelde de var olmasının gerekliliğini iddia etmiştir. Bununla birlikte zihnimizde her zamandan önce başka bir zamanın varlığını düşünmemiz, âlemin kadîm olduğunun dehrî filozofa göre başka bir delilidir. Bu görüş sahipleri kumûn teorisine yönelerek var oluşu açıklamaya çalışmaktadır. İmam Mâturîdî'ye göre ise bir şeyin aslî tabiatından çıkması yeni bir oluş/hades olduğu için kumûn teorisi yanlıştır. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak, tohumda gizli olan bir ağacın, ağaç olarak ortaya çıkması aslında ilk unsurun ortadan kaybolması ve yeni bir şeyin meydana gelmesidir. Bu teorianın kabul edilmesi durumunda, bir bünyede zıt olan şeylerin bir arada olması gibi bir çelişki meydana gelecektir. Tabiat tek yönlü bir fiil olmasından dolayı, evrendeki çokluğu açıklayamaz. Bunlar, İmam'ın temel eleştirileridir. Uluç, ilk grubun iddialarına ve bu iddialara karşı İmam'ın eleştirilerine yer verdikten sonra sudûr nazariyesine geçmektedir.

Uluç, Mâturîdî'ye göre âlemin ontolojik yapısı hakkında kadîmlik iddia eden bir diğer grup olarak teist filozofları sunmaktadır. Mâturîdî'ye göre bunlar âlemin bir yaratıcısının var olduğunu kabul etmekle birlikte, evreninde kadîm olduğunu iddia edenler olarak aktarmaktadır. Allah'ın cömert oluşunun bir gereği olarak âlem ondan taşmıştır. (ifâda) İmam'a göre bunlar

³ Uluç, *Mâturîdî'nin Filozofları Eleştirisi*, 154.

yaratıcıyı illet olarak isimlendirmişlerdir. Yaratıcının illet olmasından dolayı malûlün ondan ayrılamayacağı için âlemin zorunlu olarak ondan taşıdığı ifade etmişler. İmam'a göre ise illet ve yaratma kavramları arasında bir zıtlık mevcuttur. İmam'ın bu eleştirisi Uluç'a göre, Gazzâlî'nin ezeli fiil kavramına karşı yapmış olduğu eleştiriye benzemektedir.⁴ İlet, tabiatı gereği zorunlu fiil işleyeceğinden dolayı tek yönlü bir fiil meydana getirebilmektedir. Bu ise, İmam'a göre âlemden ki çeşitliliği açıklamada yetersizdir. İmam'a göre sudur nazariyesini kabul etmekle tevhîd arasında bir zıtlık vardır. Uluç'a göre bu, Gazzâlî'nin filozofalar hakkındaki tutum ve söylemi ile aynı kapıya çıkmaktadır.⁵

Âlemin zorunlu olarak Allah'tan taşıdığı ve Allah'ın bu âlemin illeti olduğu iddia etmek ile Allah'ın sıfatları arasında bir ilişki söz konusudur. İlet olan bir tanrı tasavvurunda onun bir takım sıfatlarının olduğunu söylemek imkânsızdır. Daha önceki bölümde filozofların basit bir tanrı tasavvurunu benimzedikleri aktarılmış, bununla ise Tanrı'nın olumlu ve olumsuz bir sıfatla betimlenemeyeceği ifade edilmişti. İmam'a göre ise sırf sıfat ve isimlerde ortaklık bir benzerlik gerektirmez. Ayrıca Allah'ın bir takım sıfatlarının olduğu hem akılla hem de nakille sabittir.

Uluç, bir sonraki başlık altında ise Aristo'nun ilk madde anlayışı ve İmam'ın bu anlayışa karşı tenkitlerine geçmektedir. İmamın burada tenkitlerini değişim ve dönüşümleri yeni bir oluş olarak (hudûs) olarak kabul etmesine dayandırır. Örneğin heyuladan arazların meydana gelmesi yeni bir oluş, yoktan varlığa gelmedir. İmam'ın, Aristo'ya karşı madde-form ilişkisinde yönelmiş olduğu tenkitler -ya kaynak eksikliğinden dolayı ya da İmam'ın bu şekilde anlamayı arzu etmiş olmasından- Uluç'a göre geçersizdir. Allah'ın bu evrenin zorunlu illeti kabul edilmesi durumunda, Allah'ın her türlü sıfattan soyutlanması gerektiği açıktır. Mâturîdî buradan hareketle sosyolojik ve psikolojik olarak Allah'ın insanların dünyasında bir anlam ifade etmeyeceğini söylemektedir.⁶

İslam düşünce geleneğinin bir ayağını oluşturan ve inanç esaslarını akli deliller ile ispatlama vazifesi üstlenen Kelâm ilminin evrene bakışı diğer nazari disiplinlerden farklıdır. Felsefe, evrene var olması açısından bakarken, Kelâm ilmi evreni, Allah'ın varlığına delil oluşu yönü itibarı ile incelemektedir. Bundan dolayı âlemin ontolojik varlığına dair her iki disiplin arasında farklı açıklamaların olması doğaldır. Bu doğrulukla beraber tarafların evren hakkındaki açıklamalarından birini dine uygun bulup, diğer yorumu ve

⁴ Uluç, *Mâturîdî'nin Filozofları Eleştirisi*, 157.

⁵ Uluç, *Mâturîdî'nin Filozofları Eleştirisi*, 154.

⁶ Uluç, *Mâturîdî'nin Filozofları Eleştirisi*, 180.

yorum sahibini din dışı sayılması, tahkîr ve tekfîr tutumuna yönelinmesi de İslam düşünce tarihinde var olan bir durumdur. Kadir-i mutlak ve irade sahibi bir Allah tasavvurunu savunan Kelâmîcılar âlemin hâdis olduğunu söylerken, zorunlu varlık tasavvurunu önceleyen, sıfatları ve iradeyi reddeden bir tanrı tasavvurunu benimseyen filozoflar ise âlemin kadîm olduğu savunmuşlardır. Dehrî filozoflar ise var olanın ancak var olandan meydana geldiği hissî bilgisine dayanarak âlemin kadîm olduğunu iddia etmişlerdir. Hâdis bir evren anlayışını savunan ve hâdisi; varlığını yokluğun öncelemesi olarak tanımlayan Kelâmîcılar, filozofların kadîm evren anlayışını kabul etmeyip eleştirmişlerdir.

Buradan hareketle yukarıda genel hatları ile özetlemeye çalıştığımız eser, İslam düşünce tarihinde felsefe-din veya kelâmîcılar ile filozoflar arasındaki tartışmalara dair yeni bir bilgi birikimi sunması açısından önemlidir. Özellikle bu bilgi birikimini bir ekol kurucusundan aktarması, esere önem atfeden başka bir husustur. Çünkü bu durum din ve felsefe arasında meydana gelen çekişmeleri başka bir şahsiyete ve başka bir tarihe döndürmektedir. Yazarında ifade ettiği üzere bu durum Gazzâlî ile başlatılan ve onunla özdeşleştirilen felsefe eleştiri tarihini yeniden gözden geçirmek anlamına gelmektedir. Yazarın, Mâtûrîdî'nin filozoflara karşı yapmış olduğu eleştirileri ve bu eleştirilerinin epistemolojik yönünü sunması önemli bir husustur. Mâtûrîdî'nin filozoflara karşı eleştirisini, bâtinîler ile aynı tutması ve yer yer bu iki grubu özdeşleştirmesi ve felsefe ile bâtinîlik arasındaki ilişkiye dair bir çalışma alanı oluşturması, yazarın ifade ettiği önemli hususlardandır.